

Generalkonsulen og fonografen

I oktober 1889 talte hele København om én eneste ting: den nye, mærkelige talemaskine, som Edison havde opfundet. Den var kommet til byen takket være generalkonsul Gottfried Ruben, der havde tæft for at udnytte opfindelsens nyhedsværdi. Han optog i de kommende år de første danske lydoptagelser, bl.a. med tidens stjerner fra Det Kongelige Teater.

Af Henrik Engelbrecht

Gottfried Moses Ruben blev født 19. juni 1837 ind i en velhavende jødisk Københavner-familie. Faderen var herreekviperingshandler, og efter endt skolegang var det naturligt nok faderens forretning, den unge Ruben blev ansat i. Da denne lukkede, drog Ruben først til London, hvor han arbejdede med international handel, bl.a. med Portugal. Senere flyttede han sammen med sin danske hustru Betty Heymann – datter af grosserer W.P. Heymann – til Portugal.

Bettys helbred gjorde det nødvendigt at flytte tilbage til Danmark efter få år, og da blev Ruben udnævnt til portugisisk generalkonsul og slog sig på import af bl.a. portvin og kork. Det var åbenbart en lukrativ forretning, for han havde i 1889 en årlig indkomst på 8000 kr., på et tidspunkt hvor en tjenestepige tjente ca. 100-120 kr. om året.

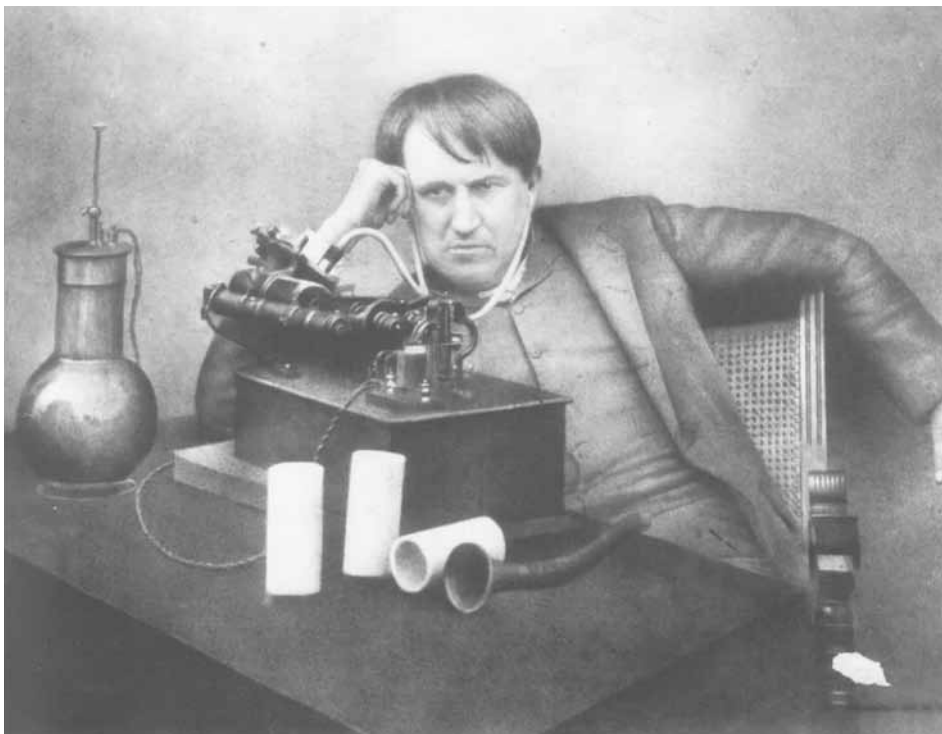
Samtidig sad opfinderen Thomas Alva Edison i USA og arbejdede på at forbedre en opfindelse, han havde gjort ti år tidligere, men som nu var blevet så god, at tiden var inde til at sætte den i produktion. En maskine, som kunne optage og gengive lyd – i dag en helt dagligdags tanke, men dengang næsten

uden for almindelige menneskers fatteevne; tanken om at høre sin egen stemme gengivet var en idé, som for de fleste kunne sammenlignes med at flyve til Månen eller at kunne få 10.000 bøger ned på en harddisk. Helt utænkeligt.

Den talende maskine

Edison havde allerede præsenteret sin første, meget primitive, fonograf i 1877. Dengang bestod apparatet af en valse, som var omviklet med et stykke tinfole, hvori en spids nål monteret på en membran kunne registrere og gengive lydtryk mod membranen. Resultatet var svært at opfatte, men princippet var rigtigt, vidste Edison. Han mistede interessen for fonografen i de følgende år, og kastede sig over andre projekter – og først da en konkurrent begyndte at forbedre den oprindelige fonograf, tog han fat igen; ingen andre end Edison selv skulle fremstille en brugbar fonograf.

Edison forestillede sig ganske visionært, hvordan opfindelsen ville revolutionere verden på flere måder – ikke blot som underholdningsmaskine, men ab-

Edison med sin fonograf

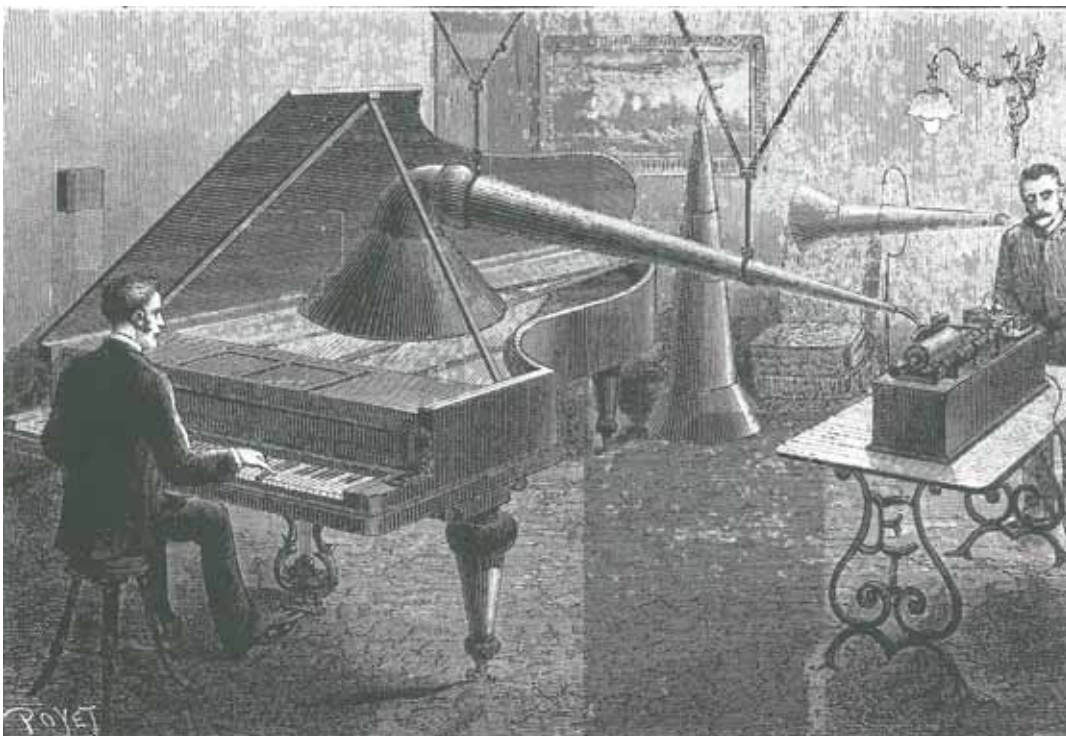
solut også som nyttegenstand; han forudså blandt andet, at den kunne bruges som diktafon på kontoret, som utrættelig sproglærer i skolen og som en kærkommen mulighed for nybyggerne, når de ville sende en lydhilsen hjem til forældrene langt væk.

Den nye udgave af fonografen brugte ikke tinfoolie, men valser af voks. Det betød en markant forbedring af lyd kvaliteten, og Edison gjorde sig klar til en verdensomspændende reklameindsats for sit nye produkt. I 1888 var aviser i hele verden fyldt med nyheden om den nye talende maskine.

Vi ved ikke præcis, hvor og hvornår Ruben først oplevede Edisons fonograf, men det var sandsynligvis i sommeren 1889 i Paris under den store verdensudstilling. Her var Edison selv til stede for at præsentere sin nye forbedrede udgave af fonografen, og mange velstillede danskere tog den sommer turen til Paris for med egne øjne at se udstillingen – ikke mindst det nye, flotte tårn af Monsieur Eiffel.

Fonografen kommer til Danmark

Gottfried Rubens navn dukkede under alle omstændigheder op i de københavnske aviser i slutningen af september 1889. Han var nemlig blevet generalagent for Edison i hele Norden og var nu, sammen med sin nye kompagnon, taget til Fredensborg. Ruben vidste nemlig udmærket, hvordan man skulle få maksimal opmærksomhed fra pressen. Han havde slået sig sammen med optikeren Cornelius Knudsen, som havde forretning i Købmagergade, og som ti år tidligere havde importeret Edisons allertidligste fonograf til landet. De to skulle nu, sammen med en tekniker fra London, præsentere den nye opfindelse for kongehuset – og derefter skulle alle andres interesse nok følge efter. Ganske heldigt var der fint familiebesøg på Fredensborg, bl.a. af tsar Alexander og hans danskfødte tsarina. Det blev en aften, som Ruben kun kunne have håbet på, og som hele Danmark kunne læse om i aviserne.

Fonografvalse bliver optaget. Fonografen ses til højre i billedet på et sydbord.

Berlingske Tidende skrev udførligt om aftenen, hvor Edisons fonograf blev forevist den kongelige familie:

”Med stor Interesse gjorde Selskabet sig bekendt med det sindrige Apparat og lod sig meget omstændeligt forklare den tilsyneladende simple, men dog meget combinerede og sindrige Mechanisme, der sættes i Bevægelse ved Hjælp af en elektrisk Strøm. Hs. Maj. Kongen modtog først igjennem Apparatet en Hilsen fra den danske Coloni i London ved Generalkonsul Delcomyn¹, og det var øiensynlig med ligesaa stor Overtænkelse som Glæde, at Kongen ad denne Vei blev hilset med de varmeste Ønsker om Lykke og Velsignelse for sig og det kongelige Huus. Tydelig og bestemt lød hvert Ord, og Forundringen voxede endmere, da Phonographen spillede Wörishöffer Marsche, udført af et stort Orchester. Det var i høi Grad skuffende, idet hvert Instrument kom til sin Ret, kun Dirigenten, Musikdirecteur Balduin Dahl², der havde spillet til Phonographen, savne-

des. Men ikke nok dermed; Skridt for Skridt steg Interessen for dette Edisons nyeste Kunstværk og dets vidtrækkende Ævne til Reproduction. En Hilsen fra Gladstone til Edison, "Gurre" udført af kgl. Kammeranger Simonsen³, "The Last Rose of Summer", en Hilsen fra Edison til Oberst Gouraud⁴ i England, en af Offenbachs meest populære Melodier af "Den skønne Helene", osv. osv. fængslede de kongelige og keiserlige Herskaber i henved to Timer, og det var ene og alene paa Grund af den fremrykkede tid, at Præsentionen afbrødes.”⁵

Første trin af markedsføringsstrategien var fuldført. Nu gjaldt det så pressen, som ikke længere måtte nøjes med at referere fra hoffets protokoller, men fik en invitation til at møde op hjemme hos Ruben selv i lejligheden på Vesterbrogade med udsigten over Tivoli. Alle aviserne mødte frem, og Politikens reporter var én af de mest begejstrede og beskrev oplevelsen ned til mindste detalje:

"Paa et med grønt Klæde betrykket Bord af ca. en Alens Længde findes hele den vidunderlige Opfindelse. Der er Nøddetræskassen med den elektriske Motor, den lille Regulator, Valsen, som bærer den præparerede Vokscylinder, den uendeligt fint afpasede Skrue, ved Hjælp af hvilken Valsen forskydes, og Glaspladen, hvis Svingninger forplanter Talens Lyd til den lille Stift, som atter sætter sine nærmest usynlige Mærker i Vokset. Endelig Gummislangen, der er sat i Forbindelse med Glaspladen, og som forgrener sig i mange Arme, der Par og Par er forsynet med Glasrør af en saadan Form, at de kan hænge løst i Ørene paa dem, der skal høre, hvad Fonografen har at fortælle. Paa den anden Side af Bordet staar to elektriske Elementer, som er sat i Forbindelse med Motoren, og en fint poleret Kasse, knap en Alen høj, som staar foran, indeholder "Repertoire". Her ligger Gladstone⁶ Side om Side med Kammer-sanger Simonsen, og hele Balduin Dahls Orkester fylder ikke mere end en lille beskedent Fløjtenist fra de forenede Stater. I en rummelig Frakkelomme kunde man for den Sags skyld godt have dem allesammen. Men de vilde ganske vist efter en saadan Behandling blive en smule utydelige i Målet, ligesom der ogsaa grumme let kunde gaa en af de Balduin Dahl'ske Violinister med i Løbet. Hvert "Nummer", enten det nu er Tale eller Musik eller Sang, findes jo nemlig paa sin Vokscylinder, og bliver Stiftens smaabitte Prikker i Vokset presset ud, gaar hele Foredraget i Skudder-mudder ... Den lille uforstyrrelige Engländer, som har ført Fonografen herover, er ifærd med at indstille Maskinen, de ihærdigste af Journalisterne har allerede sikret sig et par Hørerør og er svært spændte paa at modtage Fonografens "Hilsen". "All right" lyder det fra Engländeren, der bliver stille i Stuen, og Glasrørene farer i Ørene. "Det er mig en Glæde herved at præsentere mig for den højtærede københavnske Presse ... Jeg haaber, at De vil synes saa godt om mig, at De vil bidrage Deres til at fremme min Udbredelse o.s.v." Ude i Stuen høres kun nu og da et ganske svagt Kvæk. De, der har staaet med Rørene, er forbausede over, saa tydeligt Ordene lød, kun et Par Herrer syntes, at det buldrede altfor voldsomt; de har nemlig i bare

Iver for at høre proppet Hørerørets Kugle helt ind mod Trommehinden. Saa skal vi have Gladstone at høre. Den sjældne og dyrebare Cylinder, til hvilken den store Mand har talt, tages forsigtigt op af Kassen og anbringes paa Valsen. "All right!" Ypperligt glider her Talens Strøm. Man kunde tro, man stod lige overfor "the great old man", saa karakteristisk klinger denne Tale, saa levende lyder Ordene, som de udtales - med en noget bred Dvælen paa Vokalerne, et fast formet, ægte engelsk Sving i Tonen ved Slutningen af Sætningerne, med en egen dyb Klangfarve og langsomt - just den gamle, endnu livskraftige Mand. Det var overordenlig interessant om man end ikke forstod alt, hvad Gladstone sagde til Edison ... Almindelig Glæde blev der, da Simonsens Cylinder fiskedes op af Kassen. Paa Forhaand gjorde Hr. Ruben en Undskyldning for Hr. Simonsens ualmindelig kraftige Stemme. Den havde næsten været for kraftig for Fonografen. Valsen drejedes rundt, og den kendte Røst klang i de Lyttendes Øren. Det var "Gurre", han sang; Teksten var det lidt vanskeligt at følge hele Tiden, men Melodien blev korrekt nok gengivet. Noget andet er, at Hr. Simonsen ganske vist vilde være daarlig tjent med at faa sin Sangævne kritisk bedømt pr. Fonograf; flattere Sangen gør Fonografen nemlig absolut ikke. Tværtimod understregede den ubarmhæjertigt - men ganske pudsigt - den udmærkede Sangers Fejl. To Gange maatte "Gurre" gives da capo; alle vilde høre den, og der var ikke Hørerør nok til dem alle. For den, der stod ved siden af Maskinen uden at være i Forbindelse med den, lød det nøjagtigt, som om Hr. Simonsen var lukket ind i et tykt Jærnskab, og dér sang af alle Kræfter for at slippe ud igen ... Derefter blev paa Fonografen anbragt en mindre tragt med Mundingen ud mod Stuen. I Baggrunden og i et tilstødende Værelse placerede alle de Tilstedeværende sig. Og lidt efter blæste Fonografen paa Cornet en af "Den skønne Helene"s bedst kendte Sange. Tonerne lød ret fyldigt, og de kom ganske tydeligt hver for sig, men i det hele maa man naturligvis ikke vente nogen kunstnerisk Nydelse af Musik pr. Fonograf. Det lyder blot overmaade kuriøst."⁷

Den store dille

Alle havde nu læst om fonografen – nu ville de høre den med egne øren. Københavnerne valfartede til Industriforeningens Foredragssal, hvor Ruben den 8. oktober 1889 slog dørene op for den første offentlige fremvisning. Mange havde dog ikke råd til at betale en krone for at opleve fonografen på tæt hold hos Ruben, men så var der heldigvis andre måder at få maskinen at se, hvis man holdt øje med underholdningsetablisementernes annoncer:

*”Circus Variété. Hver Aften fra Kl. 7¼-1¼: Stor Forestilling og Koncert. I aften Optræden af Star og Lydia, sidstnævnte kaldet Luftens Venus, Damesextetten André samt det øvrige store Kunstnerpersonale. N.B. Fonografen forevises kun nogle faa Dage.”*⁸

Ruben forsøgte naturligvis også at sælge fonografer, men med en pris på hele 700 kr., hvilket på den tid nogenlunde svarede til prisen på en mellemstor familiebil, var kundekredsen meget begrænset. Det er faktisk slet ikke sikkert, at Ruben fik solgt én eneste maskine.

Efterhånden som nyhedens interesse blandt det bedre borgerskab dalede, fandt Ruben på nye måder at få præsenteret vidunderet for nye målgrupper, og snart kunne fonografen opleves i provinsen, både ved forevisninger i borgerforeningerne i byerne og på markeder landet over. Samtidig åbnede Ruben i februar 1890 et nyt lokale til både indspilning og fremvisning af fonografen i Stormgade, og han forstod også at fastholde pressens interesse. Igen var det Politikens reporter, der mest udførligt og begejstret skrev om pressemødet i de nye omgivelser:

”Siden Fonografen første Gang lod sig høre her i Byen, har den faaet sit eget Lokale. Generalagenturet for Edison Phonograph Co. for Skandinavien, er flyttet ind i Stormgade Nr. 3. Her, i en rummelig Sal, var igaar opstillet tre-fire Fonografer, et Fortepiano, der ved en stor Tragt var sat i forbindelse med en Fonograf, og et Flygel, over hvilket svævede

*en i Loftet fastgjort, endnu større Tragt - en paa ca. halvanden Alen i Diameter. Paa Væggen hang en Tavle med Afbildninger af Fonografens forskellige Dele, og det forklarende Foredrag støttede sig til disse Tegninger ... Eksperimenterne tog nu deres Begyndelse. Der blev talt og sunget, fløjtet og lét ind i Apparatet, og det gav alle Ord og Lyde fra sig igen gennem en Tragt, saa at man kunde høre det overalt i Salen. Ordene kom imidlertid tilbage med en kvækkende Lyd, som nu og da endog gjorde det lidt vanskeligt at forstaa dem. Mest Fornøjelse har man stadig af Fonografens Underholdning, naar man holder Glasrørene i Ørerne; paa den Maade fik man gengivet et Musiknummer for Horn og Klaver, som afleveredes i Fonografen paa Stedet, og man hørte et Orkesterstykke og en Kornetsolo, spillet i London; ogsaa hjemlige Ting diverteredes Selskabet med, bl.a. en af Kollings Viser som Jappe i ”De Forlovede”; den tog sig ganske pudsigt ud pr. Fonograf. Medens det bestandig maa hævdes, at den musikalske Nydelse, en Fonograf forskaffer én, er lig Nul, kan det paa den anden Side ikke nægtes, at Fonografen arbejder med mindre Støj, og at dens Tale lyder nogenlunde klarere end tidligere, naar man opfanger Ordene direkte gennem Kautschuk-slangerne. Som Talemaskine er det udelukkende, at Fonografen har sin Betydning; som saadan vil den jo ogsaa, særlig ved omfattende Korrespondance-virksomhed, kunne gøre god praktisk Nytte.”*⁹

Fonografens endeligt – Rubens arv

I de næste år arbejdede Ruben videre med at indspille fonografvalser med tidens store navne i det københavnske musik- og teaterliv, men fonografen var ikke længere en nyhed, og selv om prisen faldt drastisk i løbet af 1890'erne, var det stadig de få, der havde råd til overhovedet at overveje at investere i én.

Der blev længere og længere mellem avisannoncerne, og redaktionel omtale var det endnu sværere at komme igennem med. Først ved hans død

i 1897 skrev pressen igen om Ruben. Nekrologen i *Berlingske Tidende* er den eneste beskrivelse, vi har af personen Gottfried Ruben:

*”I Formiddags fandt portugisisk Generalkonsul, Grosserer G.M. Rubens Jordefærd under megen Højtidelighed Sted fra det mosaiske Kapel paa Vestre Kirkegaard. I det festligt belyste og med mange stedsegrønne Planter dekorerede Kapel var Kisten hensat. Den var dækket med et rigt og skjønt Blomsterflor, og der saas signerede Kranse fra herværende portugisiske Konsulat og fra Personalet ved Eddysons Fonografer. I det talrige Følge bemærkedes den portugisiske Vicekonsul, Grosserer Arntzen, hollandsk Vicekonsul v. Haarst, andre herværende Konsuler, mange Medlemmer af den kjøbenhavnske Handelsstand m. fl. Efter at Salmer vare sungne, talte Præst ved den mosaiske Menighed Simonsen: Guds Velsegnelse var over ham, og han stræbte at vandre i Guds Naade - ud fra denne Hovedbetragtning gav Taleren i form af en Bøn en smuk og sympatisk Skildring af den Afdøde, der bestandig havde bevaret et lyst, ungdommeligt Sind, baade i Medgang og i Modgang - der havde ejet et godt og kjærligt Hjerte, et blidt og venligt Sind - der havde været trofast imod og lykkelig ved at tilhøre Israels Menighed - og som altid havde stræbt at bevare sit Navn rent og uplettet, og derfor ogsaa vundet Menneskenes Anerkendelse. Efter at Slutningssalmen var sunget, bares Kisten af den Afdødes Nærmeste ud paa Kirkegaarden, hvor Jordfæstelsen fandt Sted.”*¹⁰

Ruben nåede, måske meget nådigt, ikke at opleve sin elskede fonograf blive totalt udkonkurreret af den langt mere praktiske grammofon med sine flade plader, bredere og bedre repertoire og meget aggressive markedsføring. I løbet af de første årtier af det nye århundrede blev stort set alle fonografer og deres voksvalse smidt på lossepladsen. Helt mirakuløst overlevede ca. 150 af Gottfried Rubens uerstattelige lyddokumenter fra 1890'erne – bl.a. med skuespillerbrødrene Emil og Olaf Poulsen og operasangeren Peder Schram, født i 1819, og dermed den tidligst fødte operasanger, man kan høre

den dag i dag. Hans voksvalse med uddrag fra Mozarts *Don Juan* er tilmed verdens ældste Mozart-indspilning.

Denne valse ligger sammen med de øvrige i Rubens samling på Statsbiblioteket i Aarhus, som i 2007 digitaliserede de skrøbelige valser. Takket være Rubens indsats kan vi i dag høre lyden af 1890'erne – bl.a. altså Peder Schram, en mand, der lærte at synge i Paris af den tenor, der var Rossinis første Grev Almaviva i *Barberen i Sevilla* ved uropførelsen i 1816. Takket være en driftig og visionær københavnsk forretningsmand, der heldigvis syntes, at fonografer var sjovere end kork og portvin.

Høretudvalg af Rubens valser og læs mere om samlingen i Aarhus på www.rubensamlingen.worldpress.com

Efterlysning af portræt

Det har ikke været muligt for hverken forfatteren eller redaktionen at finde et portræt af Gottfried M. Ruben. Vi beder derfor nu vores læsere om hjælp. Har du, eller kender du nogen, der har et billede af Ruben, hører vi meget gerne fra dig. Kontakt Esther K. Jarløv på estherjarlov@gmail.com eller pr. telefon på 2324 6778.

Gottfried M. Rubens gravsten på Mosaisk Vestre Begravelsesplads. På stenen ses også navnet på hans hustru Betty (født Heyman) og hans søn Victor Gottfried Ruben.

NOTER

¹ Ernst Adolf Joseph Delcomyn (2.1.1828-9.3.1913), købmand, generalkonsul.

² Christian Florus Balduin Dahl (6.10.1834-3.6.1891), musiker og dirigent, Lumbyes efterfølger som musikchef i Tivoli.

³ Niels Juel Simonsen (16.5.1846-25.5.1906), baryton ved Det Kongelige Teater.

⁴ Charles Gouraud, Edisons agent i London.

⁵ *Berlingske Tidende*, 30. september 1889.

⁶ William Ewart Gladstone (29.12.1809-19.5.1898), britisk politiker, premierminister i fire perioder. Optagelsen af Gladstone fra 1888 findes stadig, ligesom indtil flere senere forfalskninger. Den ægte optagelse kan høre på www.youtube.com/watch?v=0F957zdE3m8

⁷ *Politiken*, 4. oktober 1889.

⁸ *Politiken*, 8. december 1889.

⁹ *Politiken*, 24. februar 1890.

¹⁰ *Berlingske Tidende*, 7. oktober 1897.